

RETŲ PREKIŲ KAINŲ BURBULAI, ARBA VERTĖS PARADOKSAS

REMIGIJUS ČIEGIS¹, STASYS GIRDZIJAUSKAS²

Vilniaus universiteto Kauno fakultetas (Lietuva)

ANOTACIJA

Tyrimu siekiama, remiantis bendrųjų palūkanų teorija ir rinkos transformacijos principu, iš naujo paaiškinti vertės paradoksą, patikslinant jo pasireiškimo ribas. Atliktas tyrimas atskleidė, kad, atsižvelgiant į rinkos prisotinimo laipsnį, t. y. pasiūlos ir paklausos santykį, rinka gali būti kelių tipų. Pasiūlos ir paklausos santykio pasikeitimas lemia rinkos virsmą. Prisotintu paremtų rinkų egzistavimas leidžia pagrįsti ir pateikti naują vertės paradokso paaiškinimą. Maržinalistai, atrodytu, išsprendė šį klasikinių ekonomistų vertės paradoksą, taikydami mažėjančio ribinio naudingumo dėsnį. Tačiau jis nėra universalus. Straipsnyje parodoma, kad mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis taikytinas tik laisvosioms rinkoms (kur paklausa yra mažesnė už pasiūlą), tuo tarpu deficitinėms rinkoms (kur paklausa yra didesnė už pasiūlą) jis netinka. Retos prekės paprastai yra deficitinės, dažnai – ir vienetinės. Ribinių teorijų pritaikyti vienetiniams objektams nėra galimybės. Retoms prekėms taikytina finansinio burbulo teorija, paremta didėjančio pelningumo fenomeno egzistavimu. Darbe taikyta sisteminė ir lyginamoji mokslinių šaltinių analizė, ekonominė logistinė analizė ir sintezė. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: *mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis, retos prekės, vertės paradoksas, austrų ekonomikos mokykla, bendrųjų palūkanų teorija.*

JEL KLASIFIKACIJA: C02, C58, E22, H12, G01, O40

DOI:

Įvadas

Temos aktualumas ir mokslinė problematika. Klasikiniams ekonomistams nepavyko surasti atsakymo į, kaip jiems atrodė, paradoksali klausimą, kodėl deimantai vertingesni už vandenį. Tačiau ekonomikos moksle dar iki maržinalistų buvo ekonomistų, kurie iš esmės pateikė teisingą atsakymą. Istoriškumo vardan paminėsime, kad nurodydami prekių gausumą ir retumą *vertės paradoksą* pirmieji paminėjo ekonomistai scholastai, merkantilistai ir fiziokratai.

Šį paradoksą išsprendė ir ribinio naudingumo teorijos kūrėjai, remdamiesi mažėjančio ribinio naudingumo taisykle (principu). Ir austrų ekonomikos mokyklos pradininkas C. Menger'is išsprendė šį klasikinių ekonomistų vertės paradoksą savo veikale „Mokymo apie šalies ūkį pagrindai“ (Menger, 1950 [1871]).

Tačiau vis kilo abejonių dėl mažėjančio ribinio naudingumo teorijos taikymo nedidelių kiekių nedalioms gėrybėms – joms neįmanoma pritaikyti matematinės ribų teorijos. Pažymėsime, kad pastebėjimų, jog mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis nėra universalus, girdėta nuo pat XIX a. pabaigos, kai austrų ekonomikos mokyklos atstovai tarėsi išsprendę šį paradoksą. Iš tiesų, žvelgiant iš dabartinės ekonomikos teorijos pers-

¹ Remigijus Čiegis – Vilniaus universiteto Kauno fakulteto profesorius habilituotas mokslų daktaras
Moksliniai interesai: darnus ekonomikos vystymasis, darnumo vertinimas, aplinkos ekonomika, regionų plėtra, ekonominių teorijų istorija
El. paštas: remigijus.ciegis@knf.vu.lt
Tel. +370 681 458 32

² Stasys Girdzijauskas – Vilniaus universiteto Kauno fakulteto afilijuotasis profesorius
Moksliniai interesai: fundamentaliosios ekonomikos teorijos, ekonominis rezonansas
El. paštas: stasys.girdzijauskas@knf.vu.lt
Tel. +370 615 708 07

pektyvų, vertės paradoksui būdingas dvilypumas: kai kainų paradoksas apima serijines prekes, taikomas ribinis mažėjančio naudingumo dėsnis, kai apima nedalomas ar vienetines prekes, taikoma kainų burbulo teorija. Pastarąjį variantą būtina detaliau išanalizuoti, nes prielaida, kad retoms, ypač vienetinėms, prekėms galima taikyti mažėjančio ribinio naudingumo principą, yra neteisinga. Todėl pabandyta vertės paradoksą įrodyti taikant logistinės analizės metodą, pateikiant paskirus vandens ir deimantų paradokso sprendimo variantus.

Straipsnio objektas – vertės paradoksas.

Straipsnio tikslas: remiantis bendrųjų palūkanų teorija ir rinkos transformacijos principu, pateikti naują vertės paradokso paaiškinimą, patikslinant jo pasireiškimo ribas.

Siekiant šio tikslo keliami tokie pagrindiniai uždaviniai:

1. Istoriniu aspektu apžvelgti vertės paradokso sprendimą ekonomikos teorijose.
2. Išanalizuoti austrų ekonomikos mokyklos pradininko C. Menger'io įžvalgas vertės paradokso klausimu.
3. Įrodyti, kad vandens ir deimantų paradoksą galima išspręsti remiantis bendrųjų palūkanų teorija pagrįstu laisvosios rinkos paradoksu, veikiančiu deficitinėse rinkose.

Tyrimo metodai: darbe taikyta sisteminė ir lyginamoji mokslinių šaltinių analizė, ekonominė logistinė analizė ir sintezė.

1. Vertės paradoksas: istorinė jo sprendimo ekonomikos teorijose apžvalga

Kaip minėta klasikiniams ekonomistams nepavyko surasti atsakymo į paradoksų klausimą, kodėl deimantai vertingesni už vandenį? Jie, žinoma, pripažino, kad vanduo yra gerokai svarbesnis žmonių išgyvenimui negu deimantai, kurie rinkoje vertinami gerokai aukštesne kaina negu vanduo.

Paminėsime, kad nurodydami prekių gausumą ir retumą vertės paradoksą pirmieji paminėjo prancūzų scholastas, XIV amžiaus pinigų teoretikas Jean'as Buridan'as (1295–1358 m.) bei pranciškonų vienuolis Piere'as de Jean'as Olivi (1248–1298 m.), pateikęs svarbių įžvalgų dėl ekonominės vertės. Diskutuodamas apie retumą, P. J. Olivi taip aiškino vertės paradoksą: vanduo dažniausia yra pigus ten, kur jo apstu, tačiau gali atsitikti taip, kad kalnuose ar kitoje vietoje, kur vandens maža ar jo trūksta, jo vertė išauga net daugiau nei aukso (žr. Ekelund, Thornton, 2011). Žymųjį vandens ir deimantų vertės paradoksą, kuris trikdė vėlesnius klasikinius ekonomistus, išsprendė ir šešioliktojo amžiaus pabaigos italų pirklys, bankininkas iš Florencijos Bernardo Davanzati (1529–1606 m.), kuris rėmėsi tuo, kad vanduo yra labai naudingas, bet nevertingas rinkoje, nes jo yra gausu (1588 m. savo darbe „Paskaita apie monetą“ (it. *Lezione delle monete*), pamėgino sukurti vertės teoriją, pagrįstą *naudingumu*. Jo teigimu, gėrybių vertė priklauso nuo jų naudingumo bei retumo, turi būti įvertinamas ne absoliutus naudingumas, bet naudingumas atsižvelgiant į galimą kiekį, tada didesnio retumo efektas didins gėrybių (prekių) naudojimo vertę, vadinasi, ir kainą, kuria jos galės būti parduodamos. Ispanų scholastas, priskiriamas Salamankos mokyklai, nors dėstė Koimbros universitete, Portugalijoje, jėzuitas Liudvik'as de Molina (1535–1600 m.) savajame penkių tomų traktate „De Justitia et Jure“ faktiškai taip pat išsprendė vertės paradoksą. Reikia paminėti ir į rinką orientuotą prancūzų aristokratą Anne Robert'ą Jacques Turgot (1727–1781 m.), kuris ne tik buvo fiziokratų pradininko ir šios mokyklos vadovo Francois Quesnay (1694–1774 m.) mokinys ir jo idėjų propaguotojas, bet ir sukūrė savo fiziokratinę sistemą, kurioje dar išsamiau nei F. Quesnay išnagrinėjo kapitalistinius santykius. Jis austriškojo požiūrio formavimuisi svarbiame savo darbe „Vertė ir pinigai“ (1769 m.) išsprendė ir garsųjį deimantų ir vandens paradoksą (žr. Čiegis, 2014).

Šį paradoksą išsprendė ir ribinio naudingumo teorijos kūrėjai, remdamiesi mažėjančio ribinio naudingumo taisykle (principu). Pastarasis dėsningumas leido maržinalistams lengvai išspręsti senąjį deimanto ir vandens paradoksą, kurio niekaip negalėjo išspręsti A. Smith'as, mąstęs bendro naudingumo terminais. Tiesa, kaip pastebi M. Skousen'as (2001), čia susiduriame su keistu susipynimu ekonomikos teorijos istorijoje. A. Smith'as faktiškai turėjo teisingą atsakymą į deimanto ir vandens paradoksą gerą dešimtmetį prieš jam

parašant „Tautų turta“ (Smith, 1937 [1776]). Paskaitoje apie jurisprudenciją, kuri 1763 m. skaityta Glasgovo universitete, jis atskleidė, kad kainą nulemia *retumas* (Smith, 1978). Keista, kad įtikimas jo deimanto ir vandens paradokso aiškinimas dingo jam rašant „Tautų turto“ I knygos 4 skyrių. Pažymėsime, kad tuo stebėjosi ir M. N. Rothbard’as: nors savo paskaitose A. Smith’as išsprendė vandens ir deimanto paradoksą standartiiniu subjektyviu stiliumi, „Tautų turte“ dėl kažkokios keistos priežasties visa tai išsitrynė (Rothbard, 1995).

Ribinio naudingumo teorija, be abejo, tiko esant pakankamam kiekiui dalomų gėrybių. (Tiesa, ribinio naudingumo mažėjimo dėsnis gali turėti išimčių: jis negalioja esant nedalių gėrybių nedidelėms porcijoms ir dideliame poreikiui jų vartojimo pradžioje, žr. Гальперин ir kt., 2014.) Ji tiko ir nedalomoms gėrybėms, bet su sąlyga, kad jų kiekis didelis. Remiantis V. Galperinu ir bendraautoriais, žema vandens kaina reiškia jo ribinį naudingumą paskutiniam vartotojui nupirktam vienetui. Tuo tarpu deimantų pardavimo kaina didelė todėl, kad jie reti ir jų gamyba brangi. Deimantus perka tik tie žmonės, kurie jų labai geidžia ir kuriems jų ribinis naudingumas yra pakankamai didelis, o tai ir lemia aukštą jų kainą.

Apskritai deimantų būna įvairių. Kasmet prikama milijonai karatų deimantų. Iš jų pagaminama daugybė juvelyrinių dirbinių. Taigi jie gali būti traktuojami ir kaip populiarūs masinė prekė. Ypač nuo tada, kai apskrūs verslininkai sugebėjo įtikinti visuomenę, kad sužadėtuvių žiedas turi turėti ne mažesnės kaip dviejų mėnesio atlyginimų vertės deimantą (tai atliko kompanija „De Beers“ ketvirtąjį dešimtmečio pradžioje). Taigi neabejotinai vertinant deimantų kainą gali būti taikomas mažėjančio naudingumo dėsnis.

Tačiau vis kilo abejonių dėl mažėjančio ribinio naudingumo teorijos taikymo nedidelių kiekių nedalioms gėrybėms: joms neįmanoma pritaikyti matematinės ribų teorijos. Tarkim, kaip vertinti retų (vienetinių) deimantų kainą. Daug kas vandens ir deimantų paradoksą suprato kaip neriboto vandens kiekio palyginimą su vieninteliu deimantu, tarkim, deimantu rekordininku „Pink Star“, kuriam neįmanoma pritaikyti ribinio naudingumo teorijos, nes jis yra vienintelis ir nedalomas. 2013 m. lapkričio 13 d. „Sotheby’s“ aukcione rožinis deimantas „Pink Star“ parduotas už rekordinę 83 mln. dolerių sumą. Tada ši suma buvo didžiausia kada nors sumokėta už brangakmenį. Ji pasiekta po intensyvaus penkias minutes trukusio keturių pirkėjų varžymosi. Beveik tuo pačiu metu kitame aukcione už migdolo formos oranžinį deimantą „The Orange“ sumokėta 35,5 mln. dolerių. Treji metai prieš tai rekordinė 46,2 mln. dolerių suma sumokėta už rausvą deimantą „Graff Pink“.

Kita vertus, vertės paradoksas apima ne tik vandenį ir deimantą, bet ir visas retas bei paklausias prekes. Vieno žymiausių XX a. skulptorių Alberto Giacometti (1901–1966) žmogaus dydžio bronzinė skulptūra „Einantis žmogus I“ („L’Homme Qui Marche I“) Londono aukcione 2010 m. vasario 3 d. parduota per 8 min už rekordinę 103,7 mln. JAV dolerių sumą. Čia varžėsi dešimt pirkėjų. Spėjama, kad paklausos priežastis – skulptūros atvaizdas ant 100 Šveicarijos frankų banknoto. 2015 m. kita A. Giacometti bronzinė skulptūra „Rodantis žmogus“ („Homme signalent“) pasiekė naują brangiausiai kada nors aukcione parduotos skulptūros rekordą – už ją sumokėta išpūdinga 141,285 mln. dolerių suma.

Kyla klausimas, kaip išmatuojama unikalių kolekcionavimo objektų ar kitų retų prekių vertė? Į šį klausimą darbo vertės teorija atsakymo neturi, nes tokios prekės nėra grynas darbo rezultatas (archeologiniai radiniai, reti meno kūriniai ar šiaip kolekcionavimo objektai, pavyzdžiui, išskirtiniai pašto ženklai ir pan.). Iki šiol bendroju atveju manyta, kad įvertinti retų prekių vertę galima remiantis ribinio naudingumo teorija, kuri greitai tapo pagrindine vertės teorija ekonomikos mokslo pasaulyje. (Galiausiai ir kalbant apie ekonomikos mokslo istorijoje reikšmingiausia laikytiną *maržinalistinę* revoliuciją, kuri vyko XIX a. 8-ajame dešimtmetyje, reikia nurodyti W. S. Jevons’o, C. Menger’io ir L. Walras’o XIX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje atliktą beveik vienalaikį, bet visiškai nepriklausomą *mažėjančio ribinio naudingumo* principo, kaip naujo statiškos mikroekonomikos teorijos esminio kuriamojo bloko atradimą (Blaug, 1972). F. A. von Hayek’ui ir jo kartai būtent ribinio naudingumo analizė tiesiog asocijavosi su austrų mokykla (von Hayek, 1983 [1978]). Detalią ribinio naudingumo teorijos istorinę apžvalgą pateikė E. Kauder’is (žr. Kauder, 1989 [1965])). Iš tiesų dažnos tokios vartotojams paklausios prekės, ypač kolekcionavimo objektų kainos, niekaip nepaaiškinamos ne tik darbo sąnaudų, bet ir ribinio naudingumo požiūriu. Galimas (gal net ir dažnas atvejis), kad kiekvienas naujas kolekcijos vienetas yra vertingas, nes gerokai padidina visos kolekcijos vertę. Akivaizdu, kad tokių vienetinių prekių kainodarą veikia kolekcionavimo aistra. Kolekcijos savo ruožtu susijusios su muziejais ir t. t. Dalis retų prekių apskritai neturėtų jokios vertės, jei nebūtų tam tikros kolekcionavimo kultūros.

Pavyzdžiui: pašto ženklai (ypač jau naudoti) iš esmės neturi jokios materialios vertės, jų negalima tiesiogiai panaudoti siuntoms apmokėti, tai ne dailės kūriniai, ne koks kinų porcelianas, antikvariatas ar brangakmeniai, o kai kurių egzempliorių kainos tiesiog pribloškiančios. Tai paaiškinama kolekcionavimo aistra. Ji gerokai didina kai kurių objektų paklausą. 2014 m. Niujorko aukcione už 9,5 mln. JAV dolerių parduotas XIX amžiaus vieno cento vertės purpuro spalvos pašto ženklas iš buvusios Britų Gvianos. Iki tol brangiausio pašto ženklų titulas priklausė Švedijoje su klaida 1855 m. atspausdintam ir išleistam pašto ženklui „Treskill-ing“, už kurį viena tarptautinė korporacija 2010 m. sumokėjo 2,3 mln. JAV dolerių.

Išvardyti daiktai nėra pačios brangiausios retos prekės. Svarbiausia, kad kiekviena prekė yra unikali ir turi pakankamą skaičių pirkėjų. Dėl to kiekvienu atveju konkrečiai prekei susiformuoja uždara (deficitinė) rinka, turinti bent minimalų skaičių aktyvių pirkėjų. Aukcioninė prekyba ir konkrečios prekės „naudingumas“ leidžia pasiekti tuo metu galimai aukščiausią kainą.

Apibendrinat galima teigti, kad kai kurioms vienietinėms prekėms ribinių dėsnių taikyti negalima, nes jomis prekiaujama ne laisvoje, o suvaržytoje (deficitinėje) rinkoje. Deficitinėse rinkose mažėjančio ribinio naudingumo teorija neveikia, nes čia veikia atvirkščias principas – didėjančio pelningumo fenomenas. Be to, to negalima daryti ir matematinio (ribų teorijos) požiūriu.

2. Vertės paradoksas: austrų ekonomikos mokyklos pradininko C. Menger'io išvalgos

Analizuoti ekonominės vertės esmę austrų ekonomikos mokyklos pradininkui C. Menger'ui (1840–1921 m.) reiškė tirti vertinantį individą, kuris vertina konkrečius gėrybių, t. y. „ribinius“, vienetus, tokius kaip vienas puodelis vandens, keturios riekutės duonos, trys deimantai, dvi stiklinės pieno ir pan. Šie individai vienas nuo kito skiriasi, jie egzistuoja skirtinguose kontekstuose, todėl įmanoma vienam individui vertinti dalykus skirtingai nuo kito, bet abiem individams vis dėlto reikėtų vertinti ir tęsti savo gyvenimą paisant visumos principo. R. C. B. Johnsson'o teigimu, ribinei vertės teorijai šis pripažinimas yra esminis, nes be šios idėjos, C. Menger'is nebūtų pajėgęs išspręsti klasikinių ekonomistų senojo „vertės paradokso“ (Johnsson, 2005).

C. Menger'is šį klasikinių ekonomistų vertės paradoksą išsprendė savo veikale „Mokymo apie šalies ūkį pagrindai“ (Menger, 1950 [1871]), parodydamas, kad vertė yra individų požiūris į gėrybių individualius vienetus ir nustatoma subjektyviai vertinant, atsižvelgiant į mažėjančio ribinio naudingumo dėsnį. Kuo mažiau duotos gėrybės turi individas, tuo kiekvienas papildomas šios gėrybės vienetas jam duos daugiau naudos. C. Menger'is parodė, kad šis paradoksas tik tariamas: jo nebelieka nustojus domėtis verte gėrybių klasėms kaip visumai, nes ekonomiškai neveikia žmonėms priimant sprendimus. Paklausus apie dėsnius, kurie valdo gėrybių individualių vienetų evoliuciją, atsakymas aiškus: vandens yra tiek gausu, kad jis ne tik patenkina patį svarbiausią, taigi ir aukščiausią vertinamą, žmogaus poreikį numalšinti troškulį, bet ir mažiau svarbius poreikius, tokius kaip dekoratyviniai fontanai. Mažiausiai svarbaus, bet patenkinto poreikio vertė ir nulemia kiekvieno vandens vieneto ekonominę vertę, kuri dėl to diktuoja žemą rinkos kainą. Ir priešingai – deimantai yra tokie reti, kad jų turima (prieinama) pasiūla gali patenkinti tik svarbiausius poreikius, to padarinys – jie yra labai brangūs (Hülsmann, 2007). C. Menger'is teigė, kad įprastomis aplinkybėmis joks žmogaus poreikis neliks nepatenkintas, jeigu jis negalės gauti būtino geriamo vandens kiekio. Kita vertus, deimantų atveju, nors patenkinami mažiausiai reikšmingi poreikiai, jie vis tiek santykinai labai svarbūs taupančiam žmogui. Taigi konkretūs geriamo vandens kiekiai taupančiam žmogui paprastai *nevertingi*, o konkretūs deimantų kiekiai turi *aukštą* vertę (Menger, 1950 [1871]).

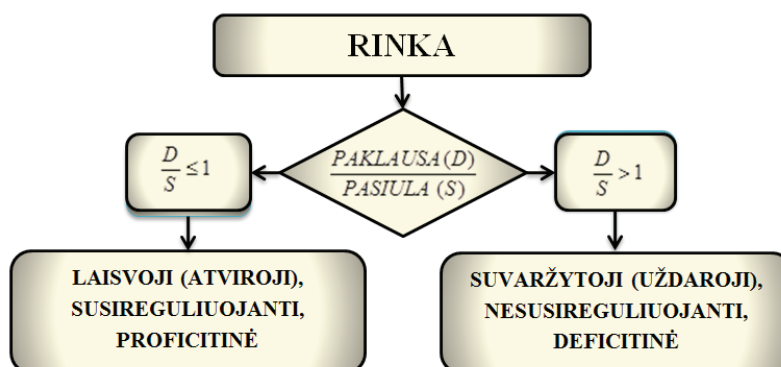
Iš tiesų šiuolaikiniams ekonomistams, kurie susipažinę su ribotumo ar *ribinio naudingumo* koncepcija, vandens ir deimanto pavyzdys iš viso nėra joks paradoksas, bet ekonomistams, rašiusiems iki 1870 m. maržinalistinės revoliucijos, ir vartojamąją vertę siejusiems ne su *ribiniu*, bet su *bendru* naudingumu, vandens ir deimanto paradoksas buvo sunkiai išsprendžiama problema. Pažymėtina, kad vertės paradoksą žinojo jau graikai, ypač Platonas. Negalėdami išspręsti vandens ir deimanto paradokso, ekonomistai klasikais buvo priversti skirti dvi vertės kategorijas: vartojamąją vertę (ji rodė gėrybės svarbą tenkinant žmonių poreikius) ir mainomąją vertę (ji paprasčiausia rodė gėrybės rinkos kainą), laikant vartojamąją vertę kaip duotą ir nepaaiškinamą mainomosios vertės prielaidą. Savo analizę jie sutelkė išimtinai ties mainomąja verte.

3. Vertės paradokso dvilypumas

Pažymėsime, kad pastebėjimų, jog mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis nėra universalus, būta jau XIX a. pabaigoje, kai austrų ekonomikos mokyklos atstovai, remdamiesi ribinio naudingumo mažėjimo dėsniu, tarėsi išsprędę vertės paradoksą. Kaip čia neprisiminti žymaus šios mokyklos antrosios kartos atstovo E. von Böhm-Bawerk'o (1851–1914 m.), kuris nurodė, kad ribinio naudingumo principas yra „vertės teorijos kertinis akmuo“. Jo teigimu, ribinio naudingumo idėja yra tartum burtažodis: „Sezamai, atsiverk!“ Tai formulė, kuri padeda išsiaiškinti sudėtingiausius ūkio reiškinius ir leidžia išspręsti painiausias mokslo problemas (Von Böhm-Bawerk, 1891). Antrindamas jam F. von Wieser'is (1851–1926 m.) teigė, kad mažėjančio naudingumo dėsnis tinka visiems procesams – nuo bado iki meilės (Von Wieser, 1891). Jis bandė, tiesa nesėkmingai, net ir pačią austrų ekonomikos mokyklą pavadinti *ribinio naudingumo mokykla* (Caldwell, 2004). Iš tiesų, žvelgiant iš dabartinės ekonomikos teorijos perspektyvos, vertės paradoksui būdingas dvilypumas: kai kainų paradoksas apima serijines prekes, taikomas ribinis mažėjančio naudingumo dėsnis, kai nedalomas ar vienetines prekes, taikoma kainų burbulo teorija.

Prielaida, kad retoms, ypač vienetinėms, prekėms galima taikyti mažėjančio ribinio naudingumo principą, neteisinga. Tarkim, kaip taikyti mažėjančio naudingumo principą briliantui „Didžioji Afrikos žvaigždė“, kuris yra didžiausias pasaulyje (530,2 ct) nušlifluotas kriaušės formos 74 briaunas turintis deimantas ir antro tokio apskritai nėra? Jo kaina išties „kosminė“ – viršija 400 milijonų dolerių, tačiau nustatoma kitaip nei masinių prekių. Bendrųjų palūkanų teorijos požiūriu tokios prekės kaina nustatoma deficitinėje rinkoje (dažnai aukciono būdu) ir nepriklauso laisvosios rinkos įtakos zonai.

Paradoksą nesudėtinga įrodyti, taikant logistinės analizės metodą. Reikia pabrėžti, kad įprastomis sąlygomis vandens ir deimantų (turime galvoje retus deimantus) rinkos yra skirtingų tipų: pirmoji yra atviroji ir neprisotinama, antroji – uždaroji ir prisotinama (deficitinė) (žr. 1 pav.).



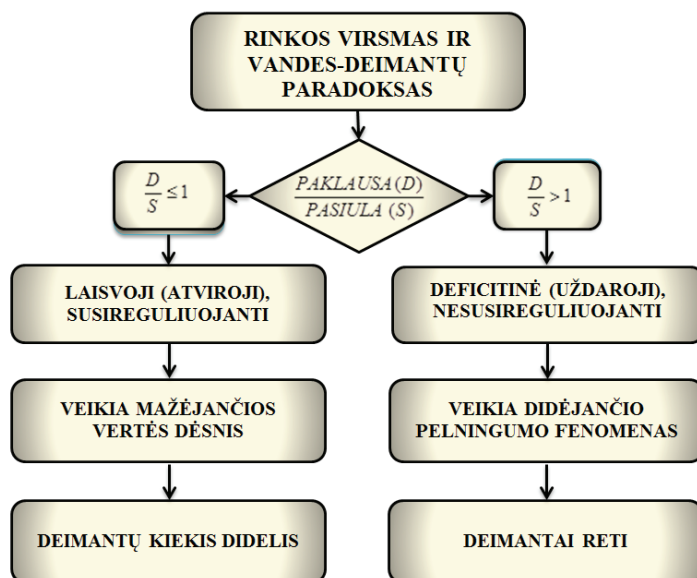
1 pav. Rinkų transformacija, grupavimas atsižvelgiant į paklausos ir pasiūlos santykį

Iš 1 paveiksle pateiktos schemos matyti, kad ir laisvoji rinka tam tikromis sąlygomis gali transformuotis į uždaroją, deficitinę (suaržytąją) rinką, kuri elgiasi visai kitaip, nei laisvosios rinkos ir kur paklausa pasiūlą turi lenkti santykinai ilgą laiką. Suprantama, galima ir atvirkštinė transformacija – uždaroji arba deficitinė (suaržytoji) rinka, pasikeitus paklausos ir pasiūlos santykiui, gali tapti atvirąja, arba laisvąja.

Galima teigti, kad austrų mokyklos ekonominės teorijos iki galo taikytinos tik laisvajai rinkai. Kai laisvoji rinka transformuojasi į deficitinę (suaržytąją), austrų ekonominės teorijos taikytinos labai ribotai. O prekių, ypač retų, kainų prigimtį deficitinėse rinkose galima išaiškinti tik remiantis bendrųjų palūkanų teorija, kurios taikymas paakino plačiau pasidomėti laisvąja rinkai ir jos fundamentalia savireguliacijos savybe. Ypač daug žadanti naujovė yra potencialusis kapitalas, kuris reiškia ne ką kitą, o rinkos talpą. Tai leidžia į rinkas žvelgti visai iš kitos perspektyvos, suprantant tokių rinkų uždaroumo ypatybę. Kartu bendrųjų palūkanų teorija siūlo kitokią ir laisvosios rinkos apibrėžties koncepciją (žr. Čiegis, Girdzijauskas, 2018).

Svarbiausia tai, kad įprastomis sąlygomis deficitinėje (suaržytoje) rinkoje ir pasireiškia didėjančio pelningumo fenomenas – rinką pasiekia kainų didėjimo impulsas. (Pats *didėjančio pelningumo fenomenas*, pasireiškiantis tuo, kad, didėjant rinkos prisotinimui, pelningumas (vidinė graža) ne tik nemažėja, bet ir auga, žr. Moskaliova, Girdzijauskas, Čiegis, 2018.) Todėl dėl mažos pasiūlos susidaro deficitas (jei norinčiųjų pirkti yra daug daugiau, nei yra parduodamų objektų). Esant ne vienam pirkėjui, varžomasi dėl pirkinio. Prasideda varžytinės. Tai lemia ciklinį kainos augimą (jei būtų tik vienas pirkėjas, kaina nekiltų). Jei pageidaujamų deimantų pasiūla būtų didesnė už paklausą, kaina atitiktų gaminio sąnaudas. Retų prekių vertės paradoksas iš esmės paremtas pastaruoju metu išpopuliarėjusiu kainų burbulu. Jo dydis priklauso nuo paklausos dydžio. Vandens kainos burbulas galimas vandens rinkai tapus uždara (deficitine) ir atsiradus didelei paklausai (daugiau nei vienas vartotojas).

Apibendrinant galima teigti, kad vertės paradoksui būdingas dvilypumas: kai brangių prekių yra daug, nesvarbu, tai nedalomos (namai, automobiliai, televizoriai, deimantai ir kt.) ar dalomos prekės, tokios kaip šampanas, auksas ir pan., paradoksą paaiškinti galima mažėjančio ribinio naudingumo dėsniumi, pasireiškiančiu laisvosiose rinkose. Tačiau, kai prekės yra retos (vienetinės), joms mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis netinka. Tada jų kainų dydis paaiškinamas didėjančio pelningumo fenomeno veikimu, pasireiškiančiu deficitinėse (uždarosiose) rinkose (žr. 2 pav.).



2 pav. Vandens ir deimantų paradokso sprendimo variantai

Aukštas kainas dažnai siejame su kainų burbulais. Tačiau kainų burbulai pasireiškia ne tik retoms prekėms, bet visoms prekėms, kurioms susiformuoja deficitinė rinka.

Svarbu dar ir tai, kad retų prekių kainų burbulai yra stabilesni už įprastus kainų burbulus. Taip yra todėl, kad čia „perprodukcija“ sunkiai įmanoma, nes daugiau tokių egzempliorių (ypač turinčių kokią nors išskirtinę istoriją) paprasčiausiai nėra. Be to, paklausą formuoja stabilios finansinės srities atstovai, o prekyba užsima patyrę aukcionai. Dėl to investuoti į retas prekes dažnai patikimiau nei į kitą kokią nors turtą (pavyzdžiui, nekilnojamąjį).

Išvados

Ekonominės minties istorinė analizė rodo, kad klasikiniams ekonomistams nepavyko surasti atsakymo į, kaip jiems atrodė, paradoksalų klausimą, kodėl deimantai yra vertingesni už vandenį. Istorškumo vardan

paminėtina, kad daugelis XIV–XVIII a. ekonomistų, visų pirma ekonomistai scholastai, merkantilistai ir fiziokratai, akcentavę prekių gausumą ir retumą, išsprendė vertės paradoksą.

Remdamiesi ekonominės minties istorija, galime teigti, kad šį paradoksą išsprendė ir ribinio naudingumo teorijos kūrėjai, remdamiesi mažėjančio ribinio naudingumo taisykle (principu). Iš jų minėtinas austrų ekonomikos mokyklos pradininkas C. Menger'is, taip pat išsprendęs šį klasikinių ekonomistų vertės paradoksą savo veikale „Mokymo apie šalies ūkį pagrindai“ (Menger, 1950 [1871]) ir parodęs, kad vertė yra individų požiūris į gėrybių individualius vienetus, ji nustatoma subjektyviai vertinant, taikant mažėjančio ribinio naudingumo dėsnį.

Atlikta analizė atskleidė, kad nagrinėjant vertės paradoksą esminę įtaką daro rinkų pobūdis. Neteisingas rinkų struktūros supratimas iškreipia mažėjančio ribinio naudingumo dėsnio taikymo rezultatus. Taikant lo-gistinę analizę išryškėjo vertės paradokso dvilypumas, buvo nustatyta, kad mažėjančio ribinio naudingumo dėsnis taikytinas tik laisvosioms rinkoms (kur paklausa yra mažesnė už pasiūlą), o deficitinėms (uždaro-sioms) rinkoms (kur paklausa yra didesnė už pasiūlą) jis netinka. Retos prekės paprastai yra deficitinės ir dažnai vienetinės. Retoms prekėms, ypač vienetiniams objektams, ribinių teorijų pritaikyti negalima.

Atlikta analizė atskleidė, kad sprendžiant vandens ir deimantų paradoksą galima remtis mažėjančio ribi-nio naudingumo dėsniu tik tuo atveju, kai deimantų kiekis yra didelis. Kai deimantai yra reti (vienetiniai), vertės paradoksą galima išspręsti remiantis bendrųjų palūkanų teorija pagrįstu didėjančio pelningumo para-doksu, veikiančiu deficitinėse rinkose.

Literatūra

- Blaug, M. (1972). Was There a Marginal Revolution? *History of Political Economy*, Vol. 4(2), p. 269–280.
- Böhm-Bawerk, von E. The Austrian Economists. (1891). *Annals of the American Academy of Political and Social Sci-ences*, No. 2, p. 361–384.
- Caldwell, B. J. *Hayek's Challenge: An Intellectual Biography of F. A. Hayek*. (2004). Chicago: University of Chicago Press.
- Čiegis, R. (2014). *Ekonominių teorijų istorija*. D. I ir II. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Čiegis, R., Girdzijauskas, S. (2018). Austrų ekonomikos mokyklos verslo ciklo teorija bendrųjų palūkanų požiūriu (Austrian School Business Cycle Theory and the Common Interest Rates). *Regional Formation and Development Studies*, Vol. 25, No. 2, p. 38–47. ISSN 2029-9370.
- Ekelund, R., Thornton, M. (2011). Galileo, Smith and the Paradox of Value: The “Connection” of Art and Science. *His-tory of Economic Ideas*, Vol. 19, No. 1, p. 85–101.
- Hayek, von F. A. (1983 [1978]). *Interviews: Nobel Prize-Winning Economist Friedrich A. von Hayek*. Los Angeles: UCLA Oral History Program.
- Hülsmann, J. G. (2007). *The Last Knight of Liberalism: An Intellectual Biography of Ludwig von Mises*. Auburn, Ala.: Ludwig von Mises Institute.
- Johnsson, R. C. B. (2005). Austrian Subjectivism vs. Objectivism. In: E. W. Younkins (ed.). *Philosophers of Capital-ism: Menger, Mises, Rand, and Beyond*. Lanham, MD: Lexington Books, p. 239–252.
- Kauder, E. (1989 [1965]). *A History of Marginal Utility Theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Menger, C. (1950 [1871]). *Principles of Economics*. James Dingwall and Bert F. Hoselitz (trans.). Glencoe, Ill.: Free Press.
- Moskaliova, V., Girdzijauskas, S., Čiegis, R. (2018). Rinkos transformacija, arba klasikinės ir keinsistinės teorijų su-derinamumas (Market Transformation or Compatibility of Classical and Keynesian Theories). *Regional Formation and Development Studies*, Vol. 24, No. 1, p. 85–96. ISSN 2029-9370.
- Rothbard, M. N. (1995). *Economic Thought before Adam Smith: An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Vol. 1. Brookfield, VT: Edward Elgar Publishing Company.
- Skousen, M. (2001). *The Making of Modern Economics: the Lives and Ideas of the Great Thinkers*. Armonk, New York: M. E. Sharpe, Inc.
- Smith, A. (1937 [1776]). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Ed. E. Cannan. New York: Random House.
- Smith, A. (1978). *Lectures on Jurisprudence*. New York: Oxford University Press.
- Wieser, von F. (1891). The Austrian School and the Theory of Value. *Economic Journal*, Nr. 1, p. 108–121.
- Гальперин, В. М., Игнатъев, С. М., Моргунов, В. И. (2004). *Микроэкономика*. В 2-х т. Общая редакция В. М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа.

RARE GOODS PRICES BUBBLES OR VALUE PARADOX

REMIGIJUS ČIEGIS, STASYS GIRDZIJAUSKAS
Vilnius University Kaunas Faculty (Lithuania)

Summary

Scientific problem. There are doubts about application of the decreasing boundary utility theory to small quantities of indivisible goods – they cannot be applied to the mathematical theory of boundaries. Therefore, we tried to prove the paradox of value based on the logistic analysis method, providing separate variants of solution of the diamond-water paradox. The aim of the paper is to reconsider the paradox of value by refining the limits of its manifestation based on the general interest theory and the principle of market transformation. In order to achieve this goal, the following main tasks have been set: (i) to highlight a paradoxical value judgment in economic theories from a historical point of view; (ii) to analyse the insights of C. Menger, the founder of the Austrian School of Economics, on the paradox of value; (iii) to prove that the diamond-water paradox can be solved referring to the free market paradox which is based on the general interest theory and operates in deficient markets.

Research methods: there were used systematic and comparative analysis of scientific sources, economic logistic analysis and synthesis.

The study showed that the analysis of the value paradox is essentially influenced by the nature of markets. An inaccurate understanding of the structure of markets distorts the result of application of the decreasing marginal utility law. Moreover, the logistic analysis revealed the duality of the value paradox, it was found that the law of decreasing marginal utility is applicable only to free markets (where demand is lower than supply), whereas for deficit (closed) markets (where demand is higher than supply) it is not appropriate. Rare goods are usually defective and, often, unitary. Extreme commodities, and especially unitary objects, cannot be applied to the limiting theories. The analysis revealed that the diamond-water paradox can be based on the decreasing limiting utility only in the case when there is high amount of diamonds. When diamonds are rare, then the (unit) value paradox can be solved referring to the growing paradox of profitability which is based on the general interest theory and operates in deficient markets.

KEYWORDS: *decreasing marginal utility law, rare goods, value paradox, Austrian School of Economics, general interest theory.*

JEL CODES: C02, C58, E22, H12, G01, O40.

Gauta: 2018.08.30

Priimta: 2018.09.16

Pasirašyta spaudai: 2018.09.25